

„přirozeně vzniklé pospolitosti“. Individualita se zrodila postupnou diferenciací individua (omezeného v převážne prírodných vzťahoch) a přirozené pospolitosti v předkapitalistickém období. Přírodní omezenost překlenula dělba práce a soukromé vlastnictví, které vytvořily předpoklad další individualizace a diferenciace individua a společnosti a spolu s tím novou — společenskou — omezenost individua. Individuum je zároveň s tím, jak se stává jednotlivinou v protikladu ke společnosti, tj. jak se z biologického individua stává společenskou bytostí, depersonalizováno: abstraktní práci, penězi, vlastnictvím, dělbu práce, státem. Toto abstraktní individuum vytváří náboženství, ideologii, vědu, filosofii jako věrnou teoretickou podobu své praktické situace: teoreticky řeší v praxi nepřeklenutelné, teoreticky se doplňuje s prakticky nespojitelným. Teoretická produkce abstraktního individua zvyšuje depersonalizační účinky zbožné kapitalistických vztahů. Teprve třetí historický stupeň je praktickým řešením všestranného rozvoje a svobody individua. O tom si však autor dovoluje podat jen obrysový nástin.

Pro chápání vztahu individua a společnosti v historicky přechodných zbožné socialistických vztazích, které mají rovněž svoje depersonalizační účinky, je však Michňakova kultivovaná a originální filosofická práce cenným přínosem a podnětem. Proto ji nelze přejít.

Miluše Havlinová

Robert Escarpit: *Sociologie de la littérature*

3. vyd. Paris, Presses universitaires de France 1964, 127 s.

Autor publikácie je profesorom filozofickej fakulty univerzity v Bordeaux a riaditeľom Inštitútu pre literatúru a umelecké masové techniky pri tejto univerzite[1]. Má pozoruhodnú a pomerne pestrú paletu záujmov. Publikoval predovšetkým z oblasti literárnej histórie (štúdie o Byronovi, Kiplingovi, Hemingwayovi), zo sociológie literatúry (*Atlas čítania v Bordeaux, Revolúcia knihy* a i.), a sám je pôvodcom niekoľkých románov. Recenzovaná publikácia bola preložená aj do nemčiny a vyšla pod názvom *Das Buch und der Leser. Entwurf einer Literatursoziologie*. Toto priekopnícke Escarpitovo dielo má 4 časte (Principy a metódy. Výroba. Rozšírenie. Spotreba), v rámci ktorých pertraktuje problematiku sociológie literatúry. Po zdôvodnení potreby špeciálnej sociológie literatúry vychádza z tézy, že každá literárna skutočnosť predpokladá 3 činitele: spisovateľa, knihu a čitateľa, inými slovami — tvorcov, dielo a publikum. Aby ich ozrejmil a objasnil, načrtol stručný dejinný vývoj sociologického chápania literatúry a v tejto súvislosti komentuje aj náhľady klasikov marxizmu-leninizmu o literatúre. Na to analyzuje literárne javy z hľadiska troch zásadných foriem poznania — ako knihu, lektúru

a literatúru. V tejto súvislosti bližšie rozoberá sociologickú problematiku knihy a zaoberá sa všetkým, ktorí sa pokúšali jednostranne definovať pojem knihy, ktorú prevažne chápali ako hmotný predmet a nie ako prostriedok kultúrnej výmeny. Sám však knihu nedefinuje! Pozoruhodným je však jeho postreh, aby do pojmového určenia knihy sa začlenili čitatelia, ktorí ju používajú, pracujú s ňou (knižovníci) a všakovak ju využívajú. V ďalších statiach sa zaoberá metodologickou stránkou sociológie literatúry. Za najnáročnejšiu metódu pre pochopenie literárnych javov — knihy, čítania a literatúry — považuje *dotazníkovú metódu*, hoci sám na základe skúseností z výskumov má voči nej kritické výhrady, pričom nepopiera ani význam skúmania osobných dokumentov (memoárov, korešpondencie, katalogov knižníc), rozhovorov s čitateľmi v knižniciach, metódu ankety atď. Pomerne vysoko hodnotí štatistické metódy najmä pri konkrétnych sociologických výskumoch: „Štatistické údaje umožňujú pochopiť v hrubých črtách literárnu situáciu, pričom objektívne údaje majú slúžiť k tomu, aby ju interpretovali. Vyplyvajú zo skúmania sociálnych štruktúr, z literárneho stavu a z technických prostriedkov, od ktorých závisia: politické systémy, kultúrne zariadenia, sociálne rozvrstvenie, kategórie profesií, voľný čas, stupeň gramotnosti, hospodárske pomery, právne postavenie spisovateľov, knihkupcov a nakladateľov, jazykové problémy a i.“ (str. 27—28). Lutovať možno, že v treťom vydaní recenzovaného diela autor vynechal veľmi dômyselný náčrt plánu pre výskum čitateľských pomerov a knižnic v mestách, ako ho poznáme z nemeckého prekladu. Namiesto tohto v 3. vydaní celkom stručne uvádza sériu programov výskumov, vykonaných v r. 1963 v Ústredí sociológie literatúry v Bordeaux. Ústredie napr. skúmalo distribúciu a cirkuláciu kníh v Bordeaux, psychosociológiu čitateľa, čítanie v závodných knižniciach, čítanie ľudových románov a pod. Z hľadiska metodológie by bolo akiste vhodnejšie, keby bol autor oboznámil čitateľa s priebehom celého sociologického výskumu, s metódami, ktoré používal a s akým výsledkom a pod.

Predmetom 2. časte publikácie je literárna produkcia a autor sa tu zaoberá tvorbou spisovateľov, problematikou generácie a skupiny, zástojom spisovateľa v spoločnosti a problémom financovania literárnej tvorby. Hodne zaujímavých a podnetných postrehov má vo svojich náhľadoch o generácii. Po vymedzení pojmu generácia a po rozlíšení literárnej a biologickej generácie znázorňuje formou grafu „vekovú pyramidu“ spisovateľov v rozpätí rokov 1810—1830. Na základe hlbšieho štúdia „vekových pyramíd“ spisovateľských generácií dochádza k záveru o striedaní jednotlivých generácií. V tejto súvislosti konštatuje, že pre zaradenie do určitej spisovateľskej generácie nie je smerodajným ani vek, ani dosiahnutie zrelosti. Vstup do literatúry je vlastne komplexný proces, ktorého rozhodujúca perióda sa odohráva vlastne až po štyridsiatke. To je,

pravda, diskutabilný názor! Vzhľadom na nejasnosť pojmu generácia autor navrhuje ako vhodnejší termín „skupina“, súc prужnejším a organickejšim.

Niekoľko interesantných postrehov vyjadril autor aj v stati, kde sa bližšie zapodieva zástojom spisovateľa v spoločnosti. Predovšetkým analyzuje problém pôvodu, najmä zemepisného a socio-profesionálneho pôvodu. V tejto súvislosti rozoberá zistenia moderného literárneho zempisu a na grafoch ukazuje vplyv prostredia a inštitúcií na literárnu profesiu. Bolo by treba ustanoviť štatistiku socio-profesionálneho pôvodu. V tejto súvislosti poukazuje na dve sondáže. V ďalšej stati sa zmieňuje o sociologických aspektoch financovania spisovateľov. V tejto súvislosti pripomína okrídenú tézu, že literatúra neuzivá spisovateľa. Bolo by preto nezmyslom popierať vplyv materiálnych podmienok na literárnu produkciu. Spisovateľ môže sa vyživíť dvojako: buď vnútorným financovaním (autorské práva) alebo vonkajším, ktoré je dvojaké: mecenstvo alebo vlastné náklady.

Dalšia — 3. časť — knihy je venovaná problémom distribúcie literatúry. Autor historickou metódou uvádza, ako medzi knihu, spisovateľa a čitateľa sa v priebehu doby dostáva ďalší faktor, nesporne významný — *vydavateľ*. Tento mal, pravda, svojich predchodcov (potulní rozprávači, kolportéri a i.). Najskôr sa objavuje rukopisná kniha, v Aténach a v Ríme jestvujú „scriptoriá“, spisovateľské dielne a kópie sa predávali v skutočných kníhkupectvách. Neskorší vynález kníhtlače zdoraznil publikovanie. Prví tlačári boli už aj obchodne založení. Ekonomicky zámožnejší tlačári zverujú vytlačenie kníh odborníkom a delegujú im väčšiu časť svojich obchodných funkcií. Tak postupne vzniká obchod s knihami — kníhkupectvo. Vydavateľ je podnikateľom, ktorý zverujúť tlačiarovi funkciu technickú a kníhkupectvi obchodnú, preberá iniciatívu vydavateľstva, koordinuje výrobu s potrebami trhu, uzatvára zmluvy s autormi a pod. Inými slovami, kapitalistická exploatácia nahrádza remeselníku. Táto zmena sa udiala v dôsledku hospodárskeho, politického a kultúrneho pozdvižnutia buržoázie. Literatúra prestáva byť výsadou vzdelancov. Vydavateľskú funkciu redukuje autor na tri podstatné úkony, vyjadrené slovami: hľadať, vyrábať a distribuovať. Tieto tri spolupatriace a navzájom sa podmieňajúce úkony tvoria uzavretý cyklus, ktorý konštituuje vydavateľský počin. Týmto trom činnosťami zodpovedajú tri služby vydavateľského podniku: literárna komisia, výrobný úrad a obchodné oddelenie. Vydavateľ koordinuje ich činnosť, dáva im smer a preberá zodpovednosť (riziko). Ďalšiu časť venuje veľmi aktuálnym a zaujímavým úvahám o okruhoch distribúcie. V tejto súvislosti dosť dôkladne, podrobne analyzuje problematiku kníhkupectiev, okruhu vzdelancov a okruhu ľudu a v tejto relácii sa zapodieva otázkou masovej lektúry, potrebami a záujmami masového čitateľského publika.

Poslednú partiu svojho spisu venuje autor veľmi dôležitým problémom publika a čita-

teľstva. Predovšetkým rozlišuje medzi teoretickým, viac-menej pomyselným publikom, s akým operuje vydavateľ a medzi reálnym publikom, s akým počíta kníhkupec a ktoré sa prejavuje predovšetkým v klientele. V ďalšom opisuje autor vzdelanecké publikum, ktoré je heterogenné a vskutku pozostáva zo sociálnych, rasových, náboženských, profesionálnych, geografických, historických, svetonáhľadových skupín. Osobitnú pozornosť venuje faktorom, od ktorých v podstate závisí úspech literatúry (knihy) u publika. Veľa poznatkov a skúseností, získaných sociologickými výskumami v teréne, uložil Escarpit v závažnej stati o čítaní. Je to v kocke sociológia čítania a čitateľa. Čitateľ je mu konzumentom a ako každý spotrebiteľ je vedený vkusom dlho predtým, než vynáša o knihe svoj úsudok. Obe tieto hodnotiace hľadiská — vkus a úsudok — musia spolu existovať. Sociologicky čítanie má tri výrazné funkcie: izoluje, individualizuje a socializuje. Escarpit, pravda, podrobnejšie nerozvádza tieto činnosti. Bližšie sa zaoberá „uvoľňovacou“ alebo „odpútavacou“ lektúrou a čítaním ženy, ktorej záľubu o uvoľňovaciú lektúru, najmä pri mladých ženách, nazýva priliehavým výrazom „Bovaryzmus“. Sociologická problematika čítania nie je taká jednoduchá a autor preto právom varuje pred tým, aby sa predtým, než sa vykoná sociologický výskum, urobil nezvyčajný obraz „common reader“ t. j. priemerného čitateľa. Mnoho nových pohľadov, získaných početnými socio-psychologickými výskumami, uložil autor do statí o motívoch čítania a príležitostiach k čítaniu. Medzi funkčnými pohľadmi k čítaniu uvádza napr. informáciu, dokumentáciu a profesionálne čítanie. Ba, zabiehajú až do biblioterapie, rozvádza aj terapeutické užívanie, pri ktorom kniha hrá liečebnú úlohu.

Záverom niekoľko kritických pripomienok k tejto inak veľmi podnetnej a výskumami fundovanej práci. Po jej prečítaní čitateľ je ohúrený množstvom bystrých postrehov a zaujímavých poznatkov tohto erudovaného sociológa. Za závažný nedostatok považujem predovšetkým, že autor nezačleňuje sociológiu literatúry do systému odvetových sociológií, že bližšie nerozvádza susedné hraničiacie oblasti (literárna veda, literárna história, dejiny knižnej kultúry atď.), že okrem charakteristík vlastne bližšie nedefinuje výmer sociológie literatúry. V súvislosti so sociológiou literatúry spomína síce aj osobitne sociológiu kníh, avšak vôbec sa nezmiňuje ani o sociológii čítania a čitateľa. V súvislosti s niektorými pretriasanými otázkami (ako napr. utváranie literárneho publika, druhy publika, vplyv verejnej mienky na publikum, jeho vkus a pod.) bolo by bývalo záhodno konfrontovať Escarpitovo stanovisko s náhľadmi iných sociológov (ako napr. Schückinga; J. St. Bystróna a i.), ktorí publikovali diela na príbuzné témy. Hoci nepochybujeme, že autor so svojimi spolupracovníkmi vykonal mnoho sociologických výskumov a bazíruje na ich výsledkoch, neprezrádza nám, aké metódy, procedúry a tech-